

Розділ 6

УДК 378.016:821.161.2.09(091):378.093

DOI 10.69842/prof2024.2.6

Ольга ЛІЛІК

Olha LILIK

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУР

FORMATION OF INFORMATION AND DIGITAL COMPETENCE OF SENIOR CLASS PUPILS AT THE LESSONS OF UKRAINIAN AND FOREIGN LITERATURE

У статті схарактеризовано особливості формування інформаційно-цифрової компетентності учнів старших класів на уроках української і зарубіжної літератур. З'ясовано, що згідно з державними документами, що визначають особливості шкільної літературної освіти, інформаційно-цифрова компетентність є однією з десяти ключових компетентностей Нової української школи, що формується засобами всіх навчальних дисциплін. Констатовано, що інформаційно-цифрова компетентність передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій для створення, пошуку, оброблення, обміну інформацією під час навчання, професійної діяльності, у публічному просторі та приватному спілкуванні.

Обґрунтовано, що для ефективного формування інформаційно-цифрової компетентності в старшокласників великого значення набуває інформаційна грамотність та медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, здобуття навичок безпечної поведінки в Інтернеті та кібербезпеки, розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність).

Доведено, що формування інформаційно-цифрової компетентності на уроках української та зарубіжної літератур у старших класах сприятиме увиразненню інноваційності цих навчальних дисциплін, адже передбачатиме використання сучасних технічних засобів для навчання та інструментів нетворкінгу; засвоєння інформації унаслідок її критичного осмислення; пошук нестандартних рішень для розв'язання навчальних завдань; формування вміння якісно презентувати результати власної навчальної діяльності та свої ідеї; зв'язок із сучасним життям у інформаційному суспільстві.

Доведено, що цілеспрямоване формування в старшокласників інформаційно-цифрової компетентності на уроках української і зарубіжної літератур сприятиме підвищенню учнівського інтересу до навчальних дисциплін, активізації розумової активності здобувачів освіти, реалізації принципів індивідуалізації та диференціації навчання, а також формуванню навичок ефективної й безпечної роботи в інтернет-мережі.

Ключові слова: інформаційно-цифрова компетентність, здобувачі освіти, українська література, зарубіжна література, педагогічні умови, критерії, рівні.

The author of this article characterizes the peculiarities of the formation of information and digital competence of high school pupils at the lessons of Ukrainian and foreign literature. It was found that according to the state documents defining the peculiarities of school literary education, information and digital competence is one of the ten key competencies of the New Ukrainian School, which is formed by the means of all educational disciplines. It was established that information and digital competence involves the confident and at the same time critical use of information and communication technologies for creating, searching, processing, exchanging information during education, professional activity, in public space and private communication.

It is substantiated that for the effective formation of information and digital competence in high school students, information literacy and media literacy, the basics of programming, algorithmic thinking, working with databases, acquiring the skills of safe behavior on the Internet and cyber security, understanding the ethics of working with information (copyright, intellectual property, etc.).

It has been proven that the formation of information and digital competence in the lessons of Ukrainian and foreign literature in senior classes will contribute to the expression of innovativeness of these educational disciplines, because it will involve the use of modern technical means for learning and networking tools; assimilation of

information as a result of its critical understanding; search for non-standard solutions for solving educational tasks; formation of the ability to qualitatively present the results of one's own educational activities and one's ideas; connection with modern life in the information society.

It has been proven that the purposeful formation of information and digital competence of high school pupils at the lessons of Ukrainian and foreign literature will contribute to the increase of pupils interest in academic disciplines, the activation of the mental activity of those seeking education, the implementation of the principles of individualization and differentiation of education, as well as the formation of skills for effective and safe work on the Internet.

Key words: information and digital competence, education seekers, Ukrainian literature, foreign literature, pedagogical conditions, criteria, levels.

Постановка проблеми. Соціологічні, психологічні й педагогічні дослідження підтверджують, що в умовах тотальної інформатизації й комп'ютеризації, функціонування кліпового мислення, життя у віртуальному просторі традиційні методики навчання стають менш ефективними, оскільки не відповідають особливостям розвитку нового покоління й специфіці сприйняття ним навчальної інформації. Відповідно, необхідно впроваджувати в освітній процес закладів загальної середньої освіти нові інструменти, які дають можливість для активного залучення учнів до навчальної діяльності, інтерактивного спілкування між усіма суб'єктами освітнього процесу.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує інформаційно-цифрова компетентність як одна з десяти ключових компетентностей Нової української школи (Концепція «Нова українська школа», 2016), що дає можливість особистості бути сучасною, активно діяти в інформаційному середовищі, використовувати найновітніші досягнення техніки у своїй навчальній і професійній діяльності. Оскільки ключові компетентності формуються наскрізно, засобами усіх навчальних дисциплін, то постає необхідність визначення особливостей їх формування засобами окремих навчальних предметів, зокрема української і зарубіжної літератур.

Аналіз останніх публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Засадничі положення дослідження окреслені в низці державних документів (Законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Концепції «Нова українська школа», Державному стандарті базової загальної середньої освіти, шкільних програмах з української і зарубіжної літератур). У

процесі дослідження особливостей формування інформаційно-цифрової компетентності старшокласників враховуємо засадничі положення методичної науки, сформульовані в працях Ю. Бондаренка, С. Жили, Л. Мірошніченко, А. Ситченка, О. Семенов, Г. Токмань, В. Шуляра, Т. Яценко. Окрім того, враховуємо дослідження, у яких обґрунтовано методичні шляхи формування інформаційно-цифрової компетентності засобами різних навчальних дисциплін, зокрема: В. Бикова, О. Буйницької, Р. Гуревич, А. Гуржій, М. Жалдака, А. Кочаряна, О. Кочеткової, Н. Карташової, Н. Морзе та ін.

Методологія дослідження (або методика дослідження). Проведене дослідження базується на поєднанні положень кількох теоретико-методологічних підходів, зокрема: компетентнісного, аксіологічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого. Зокрема в межах компетентнісного підходу враховано особливості формування інформаційно-цифрової компетентності засобами зазначених навчальних дисциплін, окреслено її місце в ієрархії компетентностей. Положення аксіологічного підходу взято до уваги, оскільки в процесі формування досліджуваного феномену на уроках української і зарубіжної літератур відбувається вплив на ціннісно-світоглядну сферу здобувачів освіти. Діяльнісний підхід застосовано, адже ефективність формування зазначеної компетентності пов'язана із залученням старшокласників до активної освітньої діяльності, виконанням низки творчих навчальних завдань. Особистісно орієнтований підхід реалізується передусім через функціонування принципів індивідуалізації й диференціації навчання, врахування нахилів, здібностей та інтересів учнів під час підбору навчальних завдань.

У процесі наукового пошуку було використано низку загальнонаукових і педагогічних методів, що забезпечили об'єктивність і вірогідність дослідження, зокрема: аналіз нормативно-правової бази і наукової літератури з проблеми дослідження – задля визначення стану розробленості питання й перспектив наукового пошуку; систематизації й узагальнення – для формулювання методичних рекомендацій; спостереження за освітнім процесом для визначення реального стану сформованості в здобувачів освіти інформаційно-цифрової компетентності.

Мета розділу – схарактеризувати особливості формування інформаційно-цифрової компетентності учнів старших класів на уроках української і зарубіжної літератур.

Виклад основного матеріалу. Усвідомлюючи важливість цілеспрямованої роботи з формування інформаційно-цифрової компетентності населення, 2016 року Кабінет Міністрів України презентував проєкт «Цифровий порядок денний України 2020» («Digital Agenda for Ukraine 2020»). Згодом, 17 січня 2018 року, було схвалено Концепцію та План дій розвитку цифрової економіки в Україні. Серед першочергових завдань, визначених урядом, – поширення цифрової освіти, тому в зазначених документах широко вживаються поняття «цифрова грамотність», «цифрова компетентність», «цифровий інтелект». Окрім того, у наведених програмах зацентровано на актуальності формування наскрізної (кросплатформової) цифрової компетентності, що передбачає опанування навчальних предметів через використання «цифрових» технологій. У 2021 році Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку цифрових компетентностей до 2025 року, що підкреслює особливу важливість цієї теми (Концепція розвитку цифрових компетентностей. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-p#Text> (дата звернення: 14.09.2024)). У цьому контексті варто зазначити, що всі державні документи ґрунтуються на положеннях Європейської рамки цифрової компетентності (DigCompEdu) (Європейська рамка цифрової компетентності для освітян, 2021). Це не тільки технічні навички, але й опис того, як цифрові технології можна використовувати для освіти та навчання. Документ описує 22 компетентності, що згруповані в шести сферах цифрової компетентності:

- професійне залучення – використовувати цифрові технології для спілкування, співпраці та професійного розвитку;
- цифрові ресурси – шукати, створювати та обмінюватися цифровими ресурсами;
- викладання й навчання – управляти та організувати робочий і навчальний процес за допомогою цифрових технологій;
- оцінювання – використовувати цифрові технології та стратегії для оцінювання учнів;
- розширення можливостей учнів – використовувати цифрові технології для підвищення інклюзивності та активного залучення учнів до навчання;
- сприяння цифровій компетентності учнів – дати їм можливість використовувати цифрові технології для спілкування, створення контенту, розвитку та розв’язання проблем (Європейська рамка цифрової компетентності для освітян, 2021).

Перекладений та адаптований проєкт Рамки цифрової компетентності для громадян України було обговорено та удосконалено в експертному середовищі із залученням представників експертно-консультативного Комітету з цифрових технологій при МОН України, експертів мережі eSkills Програми EU4 Digital в Україні та експертів Комітету з питань цифрових навичок Української національної цифрової коаліції «Коаліції цифрової трансформації» (Опис рамки цифрової компетентності для громадян України, 2021).

У цьому контексті також наголосимо, що Рада Європи як міжнародна організація з підтримки прав людини та громадянина підтримує розвиток освіти з цифрового громадянства. Вона полягає в підтримці дітей та молоді в безпечній, ефективній, критичній та відповідальній участі у світі, наповненому соціальними медіа та цифровими технологіями, а також підготовкою для цього вчителів, і є пріоритетом для освітян у всьому світі. Цей напрям охоплює великий спектр компетентностей, характеристик та поведінки, що полягають у можливості використовувати переваги та можливості, які надає мережа Інтернет, водночас формуючи стійкість до потенційної шкоди. Рада Європи визначає цифрове громадянство як здатність позитивно, критично та грамотно брати участь у цифровому середовищі, спираючись на навички ефективного спілкування та творення, практикувати форми соціальної участі, які поважають права та гідність людини завдяки відповідальному використанню технологій. Розроблені Радою Європи «Компетентності для культури демократії» (Рада Європи, 2016) є відправною точкою до здійснення цифрового громадянства (Опис рамки цифрової компетентності для громадян України, 2021).

Цифрова компетентність, яку розглядають як комплексний феномен, охоплює: комп'ютерну грамотність (computer literacy), що передбачає ефективне використання електронних пристроїв та програмного забезпечення; інформаційну грамотність (information literacy), що охоплює навички самостійного пошуку, аналізу, критичного осмислення інформаційних даних; компетентне користування соціальними медіа (socialmedia literacy); використання мережевих технологій (network literacy) із розумінням основ мережевої безпеки і стандартів етикету.

О. Кочеткова зазначає, що структура цифрової компетентності містить чотири компоненти: знання; уміння та навички;

мотивація; відповідальність. Вона наголошує, що кожен із компонентів може реалізовуватися в різних сферах діяльності в інтернеті. Відповідно, дослідниця виділяє чотири підвиди цифрової компетентності:

1) інформаційна та медіакомпетентність – знання, уміння, мотивація і відповідальність, пов'язані з пошуком, розумінням, організацією, архівуванням цифрової інформації і її критичним осмисленням, а також зі створенням інформаційних об'єктів із використанням цифрових ресурсів (текстових, образотворчих, аудіо та відео);

2) комунікативна компетентність – знання, уміння, мотивація і відповідальність, необхідні для різних форм комунікації (електронна пошта, чати, блоги, форуми, соціальні мережі);

3) технічна компетентність – знання, уміння, мотивація і відповідальність, що дають змогу ефективно й безпечно використовувати технічні та програмні засоби для розв'язання різних завдань, зокрема використання комп'ютерних мереж, хмарних сервісів;

4) споживча компетентність – знання, уміння, мотивація і відповідальність, що дають змогу вирішувати за допомогою цифрових пристроїв та інтернету різні повсякденні завдання, пов'язані з конкретними життєвими ситуаціями, які передбачають задоволення різних потреб (Кочеткова, 2019: 81).

Узагальнюючи результати аналізу державних документів та наукових досліджень, можемо констатувати, що інформаційно-цифрова компетентність передбачає:

- впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні;

- інформаційну й медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, роботи з базами даних, навички безпеки в Інтернеті та кібербезпеці;

- розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність).

Водночас у науковому проєкті The European Digital Competence Framework for Citizens¹ (відомому також як DigComp) визначено такі складові інформаційно-комунікаційної компетентності: технологічна компетентність, дослідницька компетентність, модельна компетентність, методологічна компетентність, алгоритмічна компетентність. Зокрема технологічна складова передбачає володіння сучасними засобами інформаційно-комунікаційних

технологій для розв'язування поточних завдань в інформаційному суспільстві. Алгоритмічна складова передбачає володіння базовими поняттями теорії алгоритмів, базовими алгоритмами і сучасними засобами конструювання алгоритмів; усвідомлення комп'ютера як універсального виконавця алгоритмів і як універсального засобу конструювання алгоритмів; опанування сучасними системами розробки програмного забезпечення, зокрема візуального, алгоритмічного. Модельна складова передбачає володіння базовими поняттями теорії моделей, поняттями комп'ютерного моделювання, усвідомлення комп'ютера як універсального засобу інформаційного моделювання; опанування професійними пакетами комп'ютерного моделювання для різних освітніх галузей та навчальних предметів. Дослідницька складова передбачає володіння засобами ІКТ та методами застосувань і наукових досліджень у різних галузях знань; усвідомлення комп'ютера як універсального технічного засобу автоматизації навчальних досліджень; опанування автоматизації навчальних досліджень загального призначення та за профілем навчання. Методологічна компетентність охоплює необмежені можливості і можливі обмеження застосування засобів інформаційно-комунікаційних технологій для розв'язування соціально й індивідуально значимих задач сьогодні й у майбутньому; усвідомлення комп'ютера як основи інтелектуального технологічного оточення; методологічні, технологічні, етичні обмеження застосувань інформаційно-комунікаційних технологій.

Для ефективного формування інформаційно-цифрової компетентності старшокласників на уроках української й зарубіжної літератур необхідно було реалізувати низку педагогічних умов. Перш ніж окреслити визначені нами педагогічні умови, зазначимо, що в процесі дослідження спираємося на визначення, запропоноване О. Пехотою, А. Кіктенко, О. Любарською, що педагогічні умови – це система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, які об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені, необхідні для досягнення конкретної педагогічної мети (Пехота & Кіктенко & Любарська, 2001). В. Артемов, узагальнюючи результати наукових досліджень, визначає низку властивостей педагогічних умов, зокрема: практична, нормативна спрямованість на організацію педагогічної діяльності; спрямованість на підвищення ефективності педагогічної діяльності; несуперечливість із педагогічними закономірностями, принципами та правилами; поєднання емпіричних і теоретичних

процедур наукового дослідження; відповідність вимогам наукової новизни; імовірнісний характер забезпечення результату педагогічної діяльності; локальний характер застосування (в структурі педагогічного знання найбільш широкий характер мають закономірності та принципи, вузький характер – педагогічні правила, ще більш вузький – педагогічні умови) (Артемов, 2008: 221).

Отже, для розроблення й ефективної реалізації методики формування інформаційно-цифрової компетентності старшокласників на уроках української та зарубіжної літератур було визначено такі педагогічні умови:

- високий рівень мотивації вчителя літератури до застосування онлайн-сервісів, мобільних додатків і застосунків у професійній діяльності, готовність до постійного саморозвитку в цій галузі;
- доцільне й обґрунтоване використання онлайн-інструментів у межах шкільного курсу української й зарубіжної літератур (під час пояснення нового матеріалу, перевірки домашнього завдання, діагностування знань учнів, позакласної роботи з предмета);
- оптимальне поєднання онлайн-сервісів і застосунків із традиційними методами і прийомами навчання на уроках української та зарубіжної літератур;
- активне залучення учнів до роботи з онлайн-сервісами, мобільними додатками і застосунками під час навчальної діяльності.

Ефективність розробленої методики формування інформаційно-цифрової компетентності старшокласників на уроках української та зарубіжної літератур доводилася на основі визначених критеріїв і рівнів сформованості досліджуваного феномену. У цьому контексті нам імпонує визначення, запропоноване в науковому виданні за загальною редакцією Н. Ничкало: критерій – це ознака, на підставі якої оцінюється певне явище, дія, ідея, тобто це оцінка, взята за основу класифікації» (Ничкало & Гончаренко & Зязюн, 2000). С. Сисоєва зазначає, що критерії – це певні ознаки, на основі яких оцінюється досліджуваний об'єкт, явище, що визначають реальний стан, рівень сформованості об'єкта (Сисоєва, 2012: 304–309).

У процесі дослідження особливостей формування інформаційно-цифрової компетентності здобувачів освіти на уроках української і зарубіжної літератур ми використовуємо таке визначення: «критерій – це найбільш узагальнене поняття, яке об'єднує низку конкретних емпіричних показників сформованості

досліджуваного феномену, а показник – це індикатор, що відображає особливі якісні аспекти їх вивчення; у критеріях втілюються базові закономірності сформованості зазначеної готовності» (Лілік, 2017). Отже, критерії визначаються через сукупність показників, кількість яких є обмеженою.

Відповідно на основі аналізу теоретичних аспектів порушеної проблеми можемо визначити критерії сформованості інформаційно-цифрової компетентності старшокласників. Для цього звернемося до шкільної програми з української літератури (Українська література 10–11 класи. Програма, 2021), у якій зазначено, що інформаційно-цифрова компетентність передбачає сформованість таких умінь: діяти за алгоритмом; працювати в різних пошукових системах для отримання потрібної інформації; розпізнавати маніпулятивні технології і протистояти їм; грамотно й безпечно спілкуватися в мережі Інтернет. Визначено також такий аспект, як ставлення: прагнення дотримуватися етичних норм у віртуальному інформаційному просторі; задоволення пізнавального інтересу в інформаційному середовищі; критичне ставлення до медійної інформації.

Беремо до уваги також і положення шкільної програми із зарубіжної літератури, вони в цілому збігаються з вище зазначеними, проте тут також виокремлено навчальні ресурси, що сприятимуть ефективному формуванню інформаційно-цифрової грамотності, зокрема: дописи в соціальних мережах і коментарі до них; інструментальні тексти (алгоритми, інструкції); складання плану; аналіз медіатекстів (виявлення маніпулятивних технологій).

Вважаємо, що вміння і ставлення, зафіксовані в шкільних програмах з української й зарубіжної літератур можна розглядати як базу для визначення критеріїв, на основі яких можна виділити рівні сформованості інформаційно-цифрової компетентності старшокласників – початковий, середній, достатній, високий. Схарактеризуємо їх більш детально.

Для початкового рівня сформованості інформаційно-цифрової компетентності старшокласників характерні такі показники: низька здатність діяти за алгоритмом на уроках літератури; недостатньо сформовані навички працювати в різних пошукових системах для отримання потрібної інформації з української й зарубіжної літератур; низький рівень здатності розпізнавати маніпулятивні технології і протистояти їм; недостатньо сформована культура спілкуватися в мережі Інтернет.

Для середнього рівня сформованості інформаційно-цифрової компетентності старшокласників характерні такі показники: здатність діяти за алгоритмом на уроках літератури сформована на базовому рівні; відчувають суттєві труднощі під час роботи в різних пошукових системах для отримання потрібної інформації з української й зарубіжної літератур; середній рівень здатності розпізнавати маніпулятивні технології і протистояти їм; демонструє базові навички культури спілкування в мережі Інтернет.

Учням із достатнім рівнем сформованості інформаційно-цифрової компетентності притаманні такі показники: здатність діяти за алгоритмом на уроках літератури сформована на досить високому рівні; здатний працювати в різних пошукових системах для отримання потрібної інформації з української й зарубіжної літератури; демонструє вищий від середнього рівень здатності розпізнавати маніпулятивні технології і протистояти їм; демонструє достатні навички культури спілкування в мережі Інтернет.

Для учнів із високим рівнем сформованості інформаційно-цифрової компетентності характерні такі показники: здатність діяти за алгоритмом на уроках літератури сформована на дуже високому рівні; здатний ефективно працювати в різних пошукових системах для отримання потрібної інформації з української й зарубіжної літератур; демонструє високий рівень здатності розпізнавати маніпулятивні технології і протистояти їм; демонструє високий рівень культури спілкування в мережі Інтернет.

Отже, констатуємо, що розвиток інформаційно-цифрової компетентності передбачає збагачення знаннями й уміннями в галузі інформатики й інформаційно-комунікаційних технологій; розвиток комунікативних, інтелектуальних здібностей; здійснення інтерактивного діалогу в єдиному інформаційному просторі.

О. Кочеткова наголошує, що розвиток сучасних засобів та інструментів навчання, що ґрунтується на процесі інформатизації освіти, відкриває нові методичні можливості засобів цифрового інтерактивного середовища, зокрема:

- візуалізація знань;
- доступ до значно кількості інформації, представленої в інтерактивній формі засобами мультимедіа контенту;
- індивідуалізація, диференціація навчання;
- відстеження процесу розвитку об'єкта, побудова схеми, послідовність виконання операцій (комп'ютерні презентації);
- моделювання об'єктів, процесів і явищ;

- створення і використання інформаційних баз даних;
- здійснення тренування і самопідготовки;
- посилення мотивації навчання (ігри, засоби мультимедіа);
- розвиток певного виду мислення (наприклад, наочно-образного);
- формування культури навчальної діяльності;
- вивільнення навчального часу (Кочеткова, 2019: 97–91).

Відповідно, для формування інформаційно-цифрової компетентності старшокласників учитель має дбати про формування міцних базових знань учнів у сфері інформаційних технологій; формування в учнів умінь швидкого пошуку необхідної інформації із застосуванням новітніх інформаційних технологій; розвинути в учнів вміння відфільтрувати з дібраної інформації лише актуальну та корисну; формування умінь опрацьовувати, обробляти, редагувати інформацію на основі застосування сучасних інформаційних технологій; формування вміннь аналізувати інформацію, помічати закономірності та використовувати їх, прогнозувати й робити висновки; формування вміння на основі аналізу попередньої інформації формувати власну точку зору; формування вміннь генерувати власні оригінальні думки та ідеї; формування вміннь реалізовувати на практиці на основі власних ідей нові схеми, розробки, технології, пристрої.

Отже, постає необхідність з'ясування особливостей діяльності вчителя-словесника та здобувачів освіти під час формування інформаційно-цифрової компетентності на уроках української й зарубіжної літератур. Учитель має пропонувати завдання, для виконання яких необхідне звернення до альтернативних джерел інформації – додаткової літератури, комп'ютерних баз даних, інтернету; він має стимулювати учнів до роботи з різними джерелами знань, передбачати завдання, пов'язані з аналізом таблиць, схем, діаграм, графіків; він зобов'язаний заохочувати учнів до використання додаткової інформації під час навчальної діяльності на уроці та в процесі виконання домашніх завдань; учитель має надавати консультації щодо опрацювання матеріалів підручника, забезпечувати спільні обговорення, навчати складати плани, стискати і розгортати інформацію (Райта, 2022).

Окрім того, учитель літератури задля формування інформаційно-цифрової компетентності має консультувати учнів стосовно тематики робіт та пошуку інформації, навчати учнів усвідомлено опрацьовувати інформацію, складаючи план, тези, конспект тощо,

вчити їх створювати пам'ятки, доповіді, власні презентації, а також залучати учнів до позакласної роботи зі свого предмета, участі в проєктній діяльності, стимулювати їх критично оцінювати інформацію.

Відповідно, учень у процесі навчальної діяльності на уроках української та зарубіжної літератур із метою ефективного формування інформаційно-цифрової компетентності має вміти добувати інформацію з різних джерел, зокрема навчальної, довідкової, енциклопедичної, науково-популярної, художньої літератури, недрукованих засобів масової інформації, комп'ютерних баз даних, Інтернету; створювати доповіді, буклети, комп'ютерні презентації. Він має вміти виділяти потрібне із масиву інформації, поєднувати інформацію з різних джерел, упорядковувати її і відповідно оформлювати, виносити результати своєї навчальної діяльності на обговорення, вміти аналізувати й відображати це в графіках, діаграмах, робити певні висновки, слідкувати за подіями в світі й орієнтуватися в процесах зміни суспільства; вміти використовувати нові інформаційні технології та швидко адаптуватися до їхніх змін; критично оцінювати інформацію.

Дослідники зазначають, що сучасними засобами формування інформаційно-цифрової компетентності учнів може бути різний контент (електронні курси, тренажери, засоби взаємодії вчителя та учня, системи дистанційного навчання), який має відповідати сучасним характеристикам дидактичних засобів (наочність, мультимедійність, інтерактивність, індивідуалізація процесу навчання і моніторинг успішності, безперервна взаємодія, організація діяльності в фізичному просторі, контроль навчання) (Райта, 2022).

Науковці наголошують, що для ефективного формування інформаційно-цифрової компетентності важливою є інтерактивність, яку варто розглядати як принцип організації системи, за якого мета досягається шляхом інформаційного обміну між елементами цієї системи. Інтерактивне освітнє середовище передбачає організацію і розвиток інтерактивного діалогу між усіма учасниками освітнього процесу. Відповідно, формування сучасного інтерактивного освітнього середовища має здійснюватися в умовах широкого впровадження і застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Таке навчальне середовище формується за допомогою сукупності традиційних та інноваційних засобів, воно надає можливості для забезпечення самостійної навчальної діяльності учнів, безпосереднього зворотного зв'язку, безперервного

оновлення змісту навчальних матеріалів і швидшого доступу до них, реалізації індивідуальних траєкторій навчання і групової форми роботи, багаторівневої комунікації між усіма учасниками освітнього процесу (Райта., 2022: 15). О. Кочеткова з цього приводу зазначає, що формування інформаційно-цифрової компетентності можна здійснювати через поєднання застосування цифрових інструментів та інтерактивного навчання (Кочеткова, 2019: 97–91).

Формування інформаційно-цифрової компетентності на уроці літератури робить його інноваційним із різних причин: використання сучасних технічних засобів для навчання та інструментів нетворкінгу; засвоєння інформації унаслідок її критичного осмислення; пошук нестандартних рішень для звичайних проблем; формування вміння якісно презентувати результати роботи та свої ідеї на загал; зв'язок із сучасним життям у інформаційному суспільстві.

О. Райта зазначає, що інформаційно-цифрова компетентність на уроках української й зарубіжної літератури передбачає (Райта, 2022):

- удосконалення вмінь використовувати додаткову літературу;
- проведення інформаційних диктантів;
- вироблення вмінь складати схеми та читати їх;
- стимулювання критичного ставлення до повідомлень засобів масової інформації;
- виховання загальної інформаційної культури;
- навчити учнів працювати з підручником, словниками, інформаційними джерелами;
- співпрацювати зі шкільною бібліотекою;
- заохочувати учнів до роботи з комп'ютером.

Вона наголошує, що саме ці чинники впливають на процес розвитку творчого потенціалу учнів, тобто можна дійти висновку, що інформаційно-цифрова компетентність допомагає розвинути в учнів творчі здібності; уміння читати й розуміти прочитане; уміння висловлювати думку усно і письмово; критичне мислення; здатність логічно обґрунтовувати свою позицію; виявляти ініціативу; творити; уміння розв'язувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення; уміння конструктивно керувати емоціями; застосовувати емоційний інтелект; здатність співпрацювати в команді.

Відповідно, на уроках української та зарубіжної літератур засобами формування інформаційно-цифрової компетентності учнів можуть бути:

- бібліотеки електронної наочності й бази даних;
- методичні матеріали на електронних носіях (розробки уроків, методичні рекомендації з навчання літератури, тести);
- інтернет-ресурси;
- комбіновані електронні засоби навчання (збірки творів);
- навчально-методичні програмні засоби для супроводу уроків української літератури (демонстраційні матеріали, презентації, проекти, комп'ютерні розробки уроків), створені для конкретного уроку.

Для формування теоретичного підґрунтя для розвитку інформаційно-цифрової компетентності рекомендуємо залучати старшокласників до проходження онлайн-курсів із цифрової грамотності. Нагадаємо, що з 21 січня 2020 року почала діяти Національна освітня платформа з цифрової грамотності «Дія: Цифрова освіта», у межах якої одразу було запущено три безкоштовні освітні онлайн-курси: базовий із цифрової грамотності, цифрова грамотність для вчителів і курс для батьків «Онлайн-безпека для дітей».

Для ефективного формування в старшокласників інформаційно-цифрової компетентності на уроках української й зарубіжної літератури рекомендуємо оптимально поєднувати інноваційні методи з традиційними, з-поміж яких бесіда, виразне читання, коментоване читання, усне малювання, складання схем і таблиць. Онлайн-сервіси, програми, додатки й застосунки також сприяють ефективному формуванню інформаційно-цифрової компетентності старшокласників на уроках української та зарубіжної літератури, адже дають їм змогу ефективно виконувати навчальні завдання, а вчителю-словеснику подавати навчальну інформацію й здійснювати діагностування рівня сформованості знань, умінь і навичок, особливо в умовах дистанційного чи змішаного навчання.

Для оптимізації процесу формування інформаційно-цифрової компетентності старшокласників відбір онлайн-інструментів радимо здійснювати на основі таких критеріїв:

- у них поєднано кілька функцій, які придатні для використання з навчальною метою: деякі онлайн-сервіси зосереджені лише на одному аспекті командної співпраці, тому доцільно шукати інструмент, який має кілька функцій і дає змогу використовувати його різними способами;
- зручність використання: інтерфейс застосунку має бути інтуїтивно зрозумілим для учнів, а навігація – простою;

- конфіденційність, що передбачає можливість роботи над мініпроектами й приватне спілкування здобувачів освіти.

Зокрема для безпосереднього спілкування в режимі онлайн можна послуговуватися сервісами Zoom чи GoogleMeet. Вони дають змогу організовувати спільні чати (як загальні, так і приватні) для переписки й обміну матеріалами; проводити онлайн-конференції з відеозв'язком високої якості і запрошувати до 100 учасників; записувати як власні звернення, так і спільні розмови; під час уроку можна демонструвати матеріали з робочого столу комп'ютера, смартфона чи планшета; конференції можна планувати і заздалегідь запрошувати учасників; можливість використання онлайн-дошки, з якою можуть безпосередньо працювати і вчитель, і учні; зняте обмеження щодо тривалості відеоконференції на 40 хвилин, відсутність обмеження в кількості проведених заходів упродовж дня. Для формування інформаційно-цифрової компетентності можна давати учням завдання щодо створення й показу мультимедійних презентацій на зазначеній платформі, спільного використання онлайн-дошки, роботи у віртуальних залах у контексті групової роботи.

Окрім того, для ефективної роботи в онлайн-просторі рекомендуємо застосовувати сервіс Google Classroom, метою якого є спрощення процесів створення, поширення й упорядкування завдань, прискорення обміну навчальними матеріалами між учителями й учнями. Зручність використання цього сервісу полягає в тому, що учні можуть робити фото та прикріплювати їх до завдань, а також редагувати їх і робити окремі копії; ділитися файлами з інших додатків; отримувати офлайн-доступ до інформації; учитель української літератури може також у режимі реального часу бачити документи, у яких учні виконують завдання чи виправляють помилки. Окрім того, учитель може коментувати роботи й виставляти оцінки; учні можуть відправляти роботи на повторну перевірку після виправлення помилок, а також публікувати й коментувати оголошення; учитель може надсилати електронні листи до одного чи багатьох учнів в інтерфейсі Google Classroom. Варто наголосити, що Google Classroom дає змогу вчителям української та зарубіжної літератури архівувати курси наприкінці семестру або року. При цьому він видаляється з домашньої сторінки та розміщується в зоні архівних занять. Це допомагає вчителям-словесникам покращувати власні навчальні курси для подальшої роботи. Після архівування курсу вчителі та

здобувачі освіти можуть переглядати його, але не можуть вносити зміни, аж поки його не буде відновлено.

У процесі дистанційного навчання широкої популярності набуло використання інтерактивної дошки, яка, зокрема, є складовою онлайн-сервісу Zoom. Проте є й самостійні сервіси, зокрема Padlet – електронна інтерактивна дошка для навчальних матеріалів та зворотного зв'язку з можливістю спільної роботи.

Учителі зазначають, що до переваг цього сервісу належить доступність (це безкоштовний вебресурс, що не потребує реєстрації), легкість і простота у використанні (на головній сторінці генерується порожня сторінка білого кольору, яку можна заповнювати повідомленнями; додати текстове повідомлення дуже просто: необхідно лише два рази натиснути мишею по стіні), мультимедійність (до повідомлень можна додавати різноманітний контент: відео, аудіо, зображення, файли Word, PDF, Exel, Power Point, а також посилання на інші ресурси, наприклад, Google-диск (хмарне сховище даних), Slidely (онлайн редактор слайд-шоу, який дає змогу швидко створювати слайд-шоу в поєднанні з музикою), Casoo (сервіс, що дає змогу працювати над одним завданням кільком учням одночасно), Dipity (створення «стрічки часу», тобто історії розвитку якої-небудь події чи біографії особистості), Tagxedo (дає змогу розробляти завдання для формування понятійного апарату), Tagul (візуалізація тексту у вигляді «хмари» слів, що дає можливість краще запам'ятовувати поняття, встановлювати асоціації), Thinglink (сервіс для створення інтерактивних картинок і плакатів), Prezi (сервіс для створення інтерактивної презентації), узгодження (одночасно на стіні можуть створювати повідомлення кілька користувачів, їхня активність миттєво відображається на стіні – користувачі можуть спостерігати, як додаються повідомлення), приватність (надання можливості іншим користувачам редагувати стіну, дозволити повний доступ, поставити пароль або запросити користувачів по e-mail), мобільність, тобто можливість застосування сервісу на мобільних телефонах, у ноутбуках чи нетбуках, привабливий інтерфейс (Карташова, 1991).

У контексті теми нашого дослідження важливо зазначити, що створену дошку можна розмістити в соціальних мережах (Facebook, Twitter, Google+), а також зберігати у вигляді електронного документа у форматах PDF, Exel, CSV або відправити електронною поштою, вставити у власну сторінку або блог за допомогою html-коду, а також використовувати мобільну версію з

QR-кодом. Це сприяє формуванню інформаційно-цифрової компетентності учнів на уроках літератури.

Широкої популярності в навчально-виховному процесі на сьогодні набуває генерування й використання QR-кодів (від англ. quickresponse – швидкий відгук), які є матричними (двовірними) кодами, розробленими й представленими в 1994 р. в Японії, що дають змогу зчитувати та розпізнавати велику кількість інформації шляхом сканування непрофесійним обладнанням (за допомогою фотокамери мобільного телефону, планшета або ноутбука з відеокамерою, на яких встановлена програма для зчитування QR).

Для ефективного формування інформаційно-цифрової компетентності на уроках української і зарубіжної літератур QR-коди були використані в таких ситуаціях:

- забезпечення учнів роздавальним матеріалом з QR-кодами для доступу до цікавих додатків (гіперпосилання на мультимедійні джерела та ресурси: відео-, аудіо-додатки, сайти, анімації, електронні навчальні видання, бібліотеки тощо);

- для перевірки, систематизації й закріплення вивченого матеріалу. На кожному варіанті з контрольним завданням можна розмістити надрукований QR-код із правильними відповідями. Учні мають виконати завдання, а вже потім можуть переглянути правильну;

- під час навчальної гри-квесту із завданнями у QR-кодах: роздруковані QR-коди можна розмістити в класі або на шкільному подвір'ї (Карташова, 1991).

У процесі дослідно-експериментальної роботи з'ясовано, що використання QR-кодування на уроках української та зарубіжної літератур має такі переваги:

- дає змогу отримати миттєвий доступ до закодованої інформації;

- уміщує великі об'єми відомостей в невеликому зображенні;

- він простий у використанні, адже розміщувати код можна на будь-якій рівній поверхні (аркуш, стіна, підлога, паркан).

У межах експериментально-дослідної роботи з формування інформаційно-цифрової компетентності було використано сервіси з QR-кодування для посилання на тестові завдання з перевірки рівня сформованості знань, умінь і навичок, з метою кодування портретів письменників, посилань на матеріали про них, схем і таблиць для аналізу літературних творів.

Отже, на сьогодні рівень технологізації й комп'ютеризації дає змогу активізувати навчальну діяльність учнів з української та зарубіжної літератур, що підвищує ефективність формування в них інформаційно-цифрової компетентності, а також загалом позитивно впливає на рівень сформованості літературних знань, умінь і навичок.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, згідно з державними документами, що визначають особливості шкільної літературної освіти, інформаційно-цифрова компетентність є однією з десяти ключових компетентностей Нової української школи, що формується засобами всіх навчальних дисциплін. Інформаційно-цифрова компетентність передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій для створення, пошуку, оброблення, обміну інформацією під час навчання, професійної діяльності, у публічному просторі та приватному спілкуванні. Для ефективного формування інформаційно-цифрової компетентності в старшокласників великого значення набуває інформаційна грамотність та медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, здобуття навичок безпечної поведінки в Інтернеті та кібербезпеки, розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність).

Формування інформаційно-цифрової компетентності на уроках української та зарубіжної літератур у старших класах сприятиме увиразненню інноваційності цих навчальних дисциплін, адже передбачатиме використання сучасних технічних засобів для навчання та інструментів нетворкінгу; засвоєння інформації унаслідок її критичного осмислення; пошук нестандартних рішень для розв'язання навчальних завдань; формування вміння якісно презентувати результати власної навчальної діяльності та свої ідеї; зв'язок із сучасним життям у інформаційному суспільстві.

Цілеспрямоване формування інформаційно-цифрової компетентності старшокласників на уроках української і зарубіжної літератур сприятиме підвищенню учнівського інтересу до навчальних дисциплін, активізації розумової активності здобувачів освіти, реалізації принципів індивідуалізації та диференціації навчання, а також формуванню навичок ефективної й безпечної роботи в інтернет-мережі.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у більш ґрунтовній перевірці ефективних методів, прийомів і засобів формування інформаційно-цифрової компетентності старшокласників на уроках української і зарубіжної літератур.

Список використаних джерел

1. Артемов В. Ю. Теоретичні та методичні основи формування деонтологічної компетентності фахівців із організації захисту інформації з обмеженим доступом: дис. докт. пед. наук: 13.00.04 / Ін-т вищої освіти НАПН. Київ, 2008. 489 с.

2. Європейська рамка цифрової компетентності для освітян. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifraoprilyudnyue-ramku-tsifrovoi-kompetentnosti-dlya-gromadyan/OP%20ЦК.pdf (дата звернення: 14.09.2024).

3. Карташова Л.А. Віртуальна школа, електронні навчальні класи – не фантастика, а українська реальність. URL: <http://knk.media/stati/1991-virtualna-shkolaelektronni-navchalni-klasi-ne-fantastika-a-ukrajinska-realnist.html> (дата звернення: 11.08.2024).

4. Концепція «Нова українська школа»: затв. Рішенням колегії МОН від 27.10.2016. URL: <http://mon.gov.ua/202016/12/05/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 10.09.2024).

5. Концепція розвитку цифрових компетентностей. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-p#Text> (дата звернення: 14.09.2024).

6. Кочеткова О. Формування інформаційно-цифрової компетентності учнів в інтерактивному освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти. *Педагогічна освіта: Теорія і практика*. Психологія. Педагогіка, 2019. (32), 97–91. URL: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2019.32.12>.

7. Лілік О.О. Теоретичні і методичні засади формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями: монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 452 с.

8. Ничкало Н.Г., Гончаренко С.У., Зязюн І.А. Професійна освіта: словник: навч.-метод. посіб. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.

9. Опис рамки цифрової компетентності для громадян України. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifraoprilyudnyue-ramku-tsifrovoikompetentnosti-dlya-gromadyan> (дата звернення: 14.09.2024).

10. Пехота О.М., Кіктенко А.З., Любарська О.М. Освітні технології: навч.-метод. посіб. Київ: А.С.К., 2001. 256 с.

11. Райта О.Б. Реалізація інформаційно-цифрових компетентностей на уроках української мови та літератури як фактор розвитку творчих здібностей учнів: навчально-методичний посібник. Великі Мости, 2022. 48 с.

12. Сисоєва С.О. Методика формування тезаурусу наукових досліджень. *Освітологія: витоки наукового напрямку: монографія*. Київ: ВП «Едельвейс», 2012. С. 304–309.

13. Українська література 10–11 класи. Програма. Рівень стандарту, академічний рівень. URL: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542/ (дата звернення: 16.09.2024).

14. Belshaw D. (2011). The Essential elements of digital literacies. URL: <http://digitalliteraci.esю> (дата звернення: 11.10.2024).

References

1. Artemov, V.Yu. (2008). Teoretychni ta metodychni osnovy formuvannia deontologichnoi kompetentnosti fakhivtsiv iz orhanizatsii zakhystu informatsii z obmezhenym dostupom (Theoretical and methodological foundations of the formation of deontological competence of specialists in the organization of information protection with limited access): dys. dokt. ped. nauk: 13.00.04. Kyiv [in Ukrainian].

2. Yevropeiska ramka tsyfrovoy kompetentnosti dlia osvitian (European framework of digital competence for educators). URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifrapril_yudnyue-ramku-tsifrovoy-kompetentnosti-dlya-gromadyan/OP%20ЦК.pdf [in Ukrainian].

3. Kartashova, L.A. Virtualna shkola, elektronni navchalni klasy – ne fantastyka, a ukrainska realnist (Virtual school, electronic classrooms are not a fantasy, but a Ukrainian reality). URL: <http://knk.media/stati/1991-virtualna-shkolaelektronni-navchalni-klasi-ne-fantastika-a-ukrajinska-realnist.html> [in Ukrainian].

4. Kontseptsiiia «Nova ukrainska shkola»: zatv. Rishenniam kolehii MON vid 27.10.2016 («New Ukrainian School» concept: approved. By the decision of the board of the Ministry of Education and Culture dated 10.27.2016). URL: <http://mon.gov.ua/202016/12/05/konczepczyia.pdf> [in Ukrainian].

5. Kontseptsiiia rozvytku tsyfrovyykh kompetentnostei (Concept of development of digital competences). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-p#Text> [in Ukrainian].

6. Kochetkova, O. (2019). Formuvannia informatsiino-tsyfrovoy kompetentnosti uchniv v interaktyvnomu osvitnomu seredovyshchi zakladu zahalnoi serednoi osvity (Formation of information and digital competence of students in an interactive educational environment of a general secondary education institution). Pedagogichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedagogika (Pedagogical education: Theory and practice. Psychology. Pedagogy), (32), 97–91. <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2019.32.12> [in Ukrainian].

7. Lilik, O.O. (2017). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv ukrainskoi literatury do roboty z teoretyko-literaturnymy poniattiamy (Theoretical and methodological principles of formation of readiness of future teachers of Ukrainian literature to work with theoretical and literary concepts): monohrafiia (monograph). Chernihiv: Desna Polihraf [in Ukrainian].

8. Nychkalo, N.H., Honcharenko, S.U., Ziaziun, I.A. (2000). Profesiina osvita: slovnyk (Vocational education: dictionary): navch.-metod. posib.

(educational and methodological guide). Kyiv: Vyshcha shkola, 2000 [in Ukrainian].

9. Opys ramky tsyfrovoy kompetentnosti dlia hromadian Ukrainy (Description of the framework of digital competence for citizens of Ukraine). URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-oprilyudnyue-ramku-tsifrovoy-kompetentnosti-dlya-gromadyan> [in Ukrainian].

10. Piekhota, O.M., Kiktenko, A.Z., Liubarska, O.M. (2001). Osvitni tekhnolohii (Educational technologies): navch.-metod. posib. (educational and methodological guide). Kyiv: A.S.K [in Ukrainian].

11. Raita, O.B. (2022). Realizatsiia informatsiino-tyfrovoykh kompetentnosti na urokakh ukrainskoi movy ta literatury yak faktor rozvytku tvorchykh zdibnosti uchniv (Implementation of information and digital competences in Ukrainian language and literature classes as a factor in the development of students' creative abilities): navchalno-metodychnyi posibnyk (educational and methodological guide). Velyki Mosty [in Ukrainian].

12. Sysoieva, S.O. (2012). Metodyka formuvannia tezaurusu naukovykh doslidzhen (The methodology of forming a thesaurus of scientific research). Osvitolohiia: vytoky naukovoho napriamu (Education: the origins of the scientific direction): monohrafiia (monograph). Kyiv: VP «Edelveis», Ss. 304-309 [in Ukrainian].

13. Ukrainska literatura 10-11 klasy. Prohrama. Riven standartu, akademichnyi riven (Ukrainian literature grades 10-11. Program. Standard level, academic level). URL: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542/ [in Ukrainian].

14. Belshaw, D. (2011). The Essential elements of digital literacies. Retrieved from: <http://digitalliteraci.esю> [in Ukrainian].

.....
Ольга ЛІЛІК Olha LILIK

*ORCID 0000-0002-5187-1944
Researcher ID GQB-0015-2022
Scopus 58854885100*

*ORCID 0000-0002-5187-1944
Researcher ID GQB-0015-2022
Scopus 58854885100*

*Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української мови,
літератури та журналістики,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
E-mail: lilik8383@ukr.net*

*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Professor of Department
of Ukrainian Language, Literature
and Journalism,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)
E-mail: lilik8383@ukr.net*